

gustina, bilo Jeronima, bilo kojeg mu drago učitelja«; pa, na drugom mjestu tvrdi kategoričnije: »Nitko se ne može braniti auktoritetom Jeronima ili Augustina ili bilo kojeg drugog učitelja protiv Petrova auktoriteta,⁷³ tj. protiv papinskoga. Glasoviti kardinal Newman, koga neki smatraju,⁷⁴ jednim od najvećih biskupa II Vatikanskog sabora (iako na njemu nije prisustvovao, jer je davno umro) Tominu bi stavu ovo nadodao: kada papa »govori formalno i auktoritativno, govori onako, kako bi govorio naš Gospodin (barem za određeno vrijeme, o. m.), i sva nesavršenstva poništena su rezultatom, koji naš Gospodin namjerava (...). Stoga papinska riječ stoji i blagoslov dolazi s poslušom i nikakav blagoslov s neposlušom.«⁷⁵

Vladimir Mercep

RHETORICA INTER ARTES

Kako danas stoji s tri osnovna tipa javnog govora: političkim, sudskim i vjerskim? Sudski govor se zavukao u tijesne sudske sobe u koje može da uđe samo veoma ograničen broj ljudi. Politički govor postao je prigodan, odnosno posredan, slušamo ga preko radija, televizije, a u najboljem slučaju je posrednik između nas i govornika — mikrofona. Jedina institucija u kojoj se govornik redovito susreće s publikom oko u oko je misa. Crkva je mjesto u kojem se susreću sve naše komunitarne strasti, nade i strahovi pred budućnošću. Ovaj članak ne pišem kao teolog, nego kao filolog, a mogao bih ga napisati i kao ateista privučen jednom od rudimentarnih, najosnovnijih manifestacija komunitarnog života. Jer zajednice mihi je bilo mihi je moglo biti prije negoli je jedan čovjek izgovorio riječ, koja je vrijedila i bila upravljena svima njenim članovima i na taj način izvršio ujedinjenje zajednice.

Verbum, mysticum, atque...

Judaizam nije samo vjera Sv. pisma, Biblije, Scripturae, dakle knjige, pisane riječi, nego i izgovorenog Verbuma. Talko Izaija: »Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam« (LVIII, 1) i Jeremija: »Ecce dedi verba in ore tuo« (I, 3), a i Sveti Pavao: »Quomodo autem audirent sine praedicante?... Ergo fides ex auditu, auditus autem per Verbum Christi«. (Rimlj, X, 14—17). U cijeloj Bibliji ne možemo naći tako reći nijednog događaja, koji nije počeo javnim govorom, o čemu posebno svjedoče knjige Proročka, koji su u tolikoj mjeni okrenuti budućnosti, da su se počeli smatrati proročanstvima. Govor je u svojoj osnovi pogled u budućnost, začetak javnog događaja, a kao takav, on je danas aktualan više nego

⁷³ Summa Theologica, II—II, 10, a. 12; II—II, 2, ad. 3.

⁷⁴ Usp. G. Veloci, *Newman at Concilio*, Alba, 1966, str. 13, 22—23.

⁷⁵ Nal. prema članku *Conscience and Authority*, u: *Tablet* 26. IX 1969, str. 968.

uvijek. Kršćanstvo, a posebno katolicizam (jer je u pravoslavlju propovijed pod misom riječika) u punom je smislu riječi propovjednička religija koja se pored mističnog jezika sakramenata obraća vjernicima propovijedu. Po tome se kršćanstvo bitno razlikuje od islama i budizma.

... *rhetorica politica*

S druge strane istaknuti helenski instinkt, pa i strast za živim sudjelovanjem u svim javnim zbivanjima, doveli do toga da se kod Grka retorika njeguje kao nijedna druga vještina, što u doba sutona republike prihvaća i Rim. I tako Ciceron, pa Quintilian i drugi prenose u Rim i njeguju retoriku, koja nije ništa drugo nego grčka retorika. Za razliku od vjerske i propovjerske židovske retorike, grčka retorika je prije svega politička, urbana. Štoviše, grčki gradovi uvijek imaju i javni trg, agora, koji se gradi baš u te svrhe. I tako jednog dana Sveti Pavao govori na trgu u Ateni, povijest i čitav jedan svijet zgušnjavaju se na jednom trgu. Malo poslije toga neće više biti glavnog trga grada bez — orkave. Juda i Helada i danas žive u nama kad slušamo propovijed. A Rim? ... Zar ova Katolička orkava nema još i pridjev »rimska«? Rima kao da ne biva mnogo u katolicizmu, a ako ga ima, onda se on ograničava na — hijerarhiju, koja nam tako često zna dotešćati. Političke strasti i interes za javne događaje danas žive u štampi, radiju i na televiziji, one su dobile u masovnosti, a izgubile u neposrednosti. Pa umjesto grčke strasti za sudjelovanjem u javnim zbivanjima, danas srećemo interes za javne događaje. Jer pisana je riječ uvijek ograničavanje jezika, njegovo okrivljanje i izdvajanje iz prirodnog ambijenta čovjekovog grla i grudiju, čovjeka s jedne strane i mnoštva s druge. Osim toga pisana je riječ uvijek na neki način jednostrana, jer je usmeni govor uvijek ujedno i dijalog, uvjeravanje, iznošenje misli i činjenica uz prešutno odobravanje auditorija, koje se i te kako osjeti.

Govor je kolijevka gotovo svih manifestacija duha

Nekoć pa i danas se govorništvo rado povezivalo s filozofijom koja je, kako reče Đuro Gračanin, »scientia rerum per altissimas causas«¹ *Propovijed i poiesis*

Međutim u XII st. ars predicandi jedva se razlikuje od ars versificandi, jer obje ne naučavaju drugo do božanske istine, jedna s predikacione a druga preko knjižge. Propovijed kao i poezija treba da interpretira Božja djela — Bibliju i prirodu. Radi se o tome da se alegorijski odnosi teologije glosa, summae i drugih kompendija oblikuju i zorno prenesu na razinu jako nesavršenog ljudskog uma. Evo kako to preporuča Anticlaudianus:

»Rhetoricae cultus floresque colorum,
Verba quibus stellata nitent et sermo decorem
Induit et multa splendescit clausula luce.
Has sermonis opes cultus et sidera verbi

¹) Dr Đuro Gračanin: Temelji govorništva, Zagreb 1968, s. 27.

Copia rhetonicae factat iuvenisque loquelam
Pingit et fin vavio praesignit verba colore«

(Summa de arte praedicatoria, s. 1)²⁾

Takve se upute doimlju upravo filološki, pa to može da donekle objasni zašto se filologija rađa upravo iz krila crkve i proučavanja Biblije. (Prvi filolog je Lutherov suradnik, Hrvat Matija Vlačić Ilirik).

Retorika se drži poezije i u XIII st. pa Guillaume d'Auvergne († 1243) u Parizu u djelu »Ars praedicandi et copia dicendi« primjenjuje na propovjednike izraze factor i poiesis³⁾, a general dominikanac Humbertus de Romanis († 1276) u djelu »De eruditione praedicatorum libri duo« izjednačava propovjednika s pjevačem i likovnim umjetnikom u nastojanju da protumače djela Božja.⁴⁾ Jedina razlika poezije i retorike jest što retorika ne iznalazi kao trubaduri (trobar), nego ide za jasnim tumačenjem onoga što su spoznali crkveni oci i teologija. Propovijed je u prvom redu jezična disciplina i to literarno-jezična, jer jezik predikaonice nije kolokvijalni jezik bez stila, nego jezik sažet u nacrtu, jezik, koji lebdi nad zajednicom slušalaca i na njih, što je još važnije, uvijek vrši određen utjecaj. Stoga je propovijed meritetko i jezična kreacija. Propovjednicima njemačke mistike u XIV st. Eckehardu, Tauleru, Seuseu njemački jezik zahvaljuje npr. tvorbu brojnih apstraktnih imenica sa sufiksom -heit-, -keit-⁵⁾ a Baudelairu potiče znanje francuskog jezika svakom Francuzu, koji ne pozna Bossueta. Jezik Grimmelshausena kaže mnogo više, alko se imaju u vidu propovijedi Abrahama a Sancta Clara, Archangelusa a Sancto Georgio, Andreasa Stobla i mnogih drugih propovjednika njemačkog baroka. Kad se u XVIII st. pojavio jedan nov jezik u hrvatskoj književnosti, jezik koji je mnogo bliže našem današnjem standardnom jeziku, onda je to zasluga ne samo pjesnika Kačića (koji je i sam propovijedao) nego i propovjednika, npr. franjevca Jeronima Filipovića, koji je propovijedajući prostom pulku zacrtao propovijed na trijeznom i jednostavnom jeziku. Njegove upute propovjednicima mnogo su se upotrebljavale, a ponovo ih je izdao u mnogo svezaka nadbiskup Stadler u Sarajevu krajem prošlog stoljeća. Propovijed je uvijek masovna i tako jedino od najpodnesnijih sredstava i putova jezičnog preobnažaja.

Njen utjecaj ne ograničava se međutim samo na jezik kao sredstvo i medij. Boccaccio je rasporedio svoje novele tematski tako da se svaki niz novela odnosi u stvari na jedan ljudski porok, slijedeći na taj način tehniku pisanja Summae, koja na sličan način raspoređuje grijehe. Tu su tehniku Summae međutim zadržali i mnogobrojni priručnici propovjednika. Štoviše, uz priručnik propovijedi sastavljale su se — srednji vijek je očigledno cjelokupnu erudiciju želio obuhvatiti u Summae — i zbirke exempluma, poučnih primjera, koje je propovjednik umetao u propovijed, da bi potkrijepio svoja dokazivanja. Ne bi bilo neumjesno tvrditi da je novelistika kasnog srednjeg vijeka u neku ruku bila novi razvojni stupanj propovjedničkog exempluma.

²⁾ H. H. Glanz: Zur Literaturästhetik des europäischen Mittelalters, Frankfurt am Main 1963, s. 245

³⁾ Ibid., s. 250

⁴⁾ Ibid., s. 251 ff

Propovijed i likovne umjetnosti

Suvremeni priručnici za propovjednike u mnogo manjoj mjeri izražavaju povezanost propovijedi s umjetnošću nego li je to u srednjovjekovnim priručnicima. Pa ipak Louis Becqué uspoređuje propovijed sa slikarstvom⁵⁾ poezijom, glazbom, koje sve kao i propovijed otkrivaju jedinstvo u različitosti. Štoviše, Becqué dijeli tipove propovijedi prema pojedinim slikarima. Tako će npr. propovijed tipa Breughela opisivati epohu minuciozno i humoristički, intimno uz evociranje interijera flamanskih slikara. Bogata propovijed tipa Rubensova, mistična, tipa Rembrandtova ili Fra Angelica. U elokvenciji će se naći i moderni slikari, pa Becqué govori o ekspresionističkom i impresionističkom govoru, o apstraktnom govoru tipa Braque itd.⁶⁾

Likovne umjetnosti i inače su vjerni pratilac propovijedi. Propovjednik je obučen u ornat, koji bojom i ornamentikom nešto kaže o blagdanu na koji se propovijed odnosi; on stoji pred oltarom koji može biti barokni, gotički; uspinje se na predlikaonicu koja je obično umjetnički izrezbarena i ukrašena. A kad je sve spremno, onda ambijent i predstojeća žrtva Euharistije djeluju kao moćna orkestracija sposobnom svećniku, koji će oko u oko s narodom uložiti čitavu svoju ličnost, onako kako to ne može pisac, a ni govornik koji govori preko televizije, i osvojiti auditorij. Kako je uopće moguće održati lošu propovijed?!

A i onda dok propovijeda, propovjednik će se služiti rukama, da pokretom »zacrta« neku figuru i potkrijepi svoju riječ. Još jednom je govor figurativan i vezan uz likovne, vizualne elemente i sliku. Naprosto je neshvatljivo kako toliko teoretska djela, dajući upute propovjednicima, nisu mogla uočiti snodstvo između propovijedi i figurativnih umjetnosti. Osnova vjerske propovijedi su knjige proroka, kojima je osjećaj vjerske orbodoksije branio svako figurativno, likovno stvaranje, a proroci su prirodnu ljudsku čežnju za slikom tako obilno preočili u topao figurativan jezik, kako reče Friedrich Schlegel. Štoviše, baš je Biblija posredstvom propovijedi inspirala bezbroj slikara rane talijanske renesanse, Giotta, fra Angelica, fra Filippina Lippija i tolike druge.

I na kraju nisu li Quintilianove retoničke figure najčešće u jeziku prenesene slike?

Propovijed, drama i glazba

Propovijed nije tvrdnja nego dokazivanje, pa će govornik lojalno iznijeti i razloge koji govore protiv stvari koju on brani i zastupa; govornik dakle u sebi ujedinjuje dva ili čak više mišljenja, što je svojstveno dramati. Kako je već istaknuto govor je uvijek i dijalog s auditorijem. Neodobravanje je nešto čega se svaki govornik boji koliko i glumac. Kako piše Gračanin, Izidor Poljak je neke svoje pjesme nosio u sebi mjesecima, dok one nisu u izljevnu nadahnuća poprimitile svoj konačni oblik i dodaje, da će se to isto dogoditi i govorniku.⁷⁾ Međutim,

⁵⁾ Louis Becqué; C. SS. R.: Faut-il réformer les Sermons? Paris -957, s. 114.

⁶⁾ Ibid., s. 120.

⁷⁾ Gračanin, s. 83.

u slučaju govornikova »nadahnuća« mnogo se više radi o intimnoj, prešutnoj povezanosti s publikom.

Ako je riječ o drami, ne može se prešutjeti uloga glazbe, koja je uz mnogo oklijevanja prešla u dramu i to direktno iz mise. Tek je Mozart definitivno napravio glazbu svjetovnom u operi — melo-drami. Glazba u crkvi živi u neposrednom susjedstvu propovijedi. Sama propovijed je pored svega ostaloga i pitanje artikulacije, dakle fonetike. Fonetika je znanost o artikulaciji, koja također govori i o »tonu« glasa. Nema uspješa govora, koji ne bi bio ritmičan i melodiozan. Goethe naziva umjetnost deklamiranja »proznom tonskom umjetnošću« (Regeln für Schauspieler, 1803. § 21). U § 30. Goethe piše: »Za glumca početnika velika je prednost, ako sve što deklamira govori najdubljim glasom, koji će mu biti mogući. Jer samo na taj način glas dobija obujam i može da daje sva ostala osjenčavanja.«

Gračanin, koji ne daje upute glumcima kao Goethe, nego propovjednicama, razlikuje 5 markantnih skupina ili boja glasa, muklo-jasno, teško-lako itd., pišući nadalje kaže: »Nije dobro početi odveć niskim tonom, jer to traži prekomjernu pažnju slušatelja, ali je još gore započeti odveć visokim tonom, iznad kojega kasnije nije moguće ići.«⁸⁾ Koliko god to čudno zvučalo, nastup na daskama kazališta ne razlikuje se mnogo od nastupa na predikaonici. Tako Gračanin piše da gestikulacija i položaj glave također imaju svoju rječitost. Glava nagnuta naprijed pokazuje skromnost, odobravanje, potvrđivanje; prignuta glava stid, bolne osjećaje. Izraz lica govori; glatko čelo i uzdignute obrve, mirne crte lica i miran stav tijela znak su zadovoljstva, veselja, užitika. I najzad, listiće Gračanin, i pogled ima neobičnu moć nad ljudskim srcem.⁹⁾

Upute, koje Goethe daje svojim glumcima kao direktor kazališta, ne razlikuju se uvijek mnogo od uputa koji Gračanin daje propovjednicima. Goethe u § 53. svojih uputa ne preporuča glumcima da odviše često prave pokrete rukom kao da ontaju. Gračanin piše ovaako: «Lijepim pravcem nazivamo zmijoliko potez, koga zamišljamo da opisuje vrškom svog kaži-prsta, a koji nastaje zajedničkim gibanjem ramena i ruke oko tri vršništa: zgloba ramena, lakta i ruke« pa čak i onta pokret (kakov treba izvesti).¹⁰⁾ Dok Gračanin piše da propovjednik nipošto ne smije ruke držati pred licem ili pred prsima, mahati ili lamatati rukama,¹¹⁾ Goethe u § 57. kaže: »Čuvajte se da kod pokreta ruku dovedete ruku pred lice ili da tijelo pokrijete rukom«.

Štoviše, sama misa u kojoj sudjeluju svećenici, ministranti i puk, a u novije vrijeme čak i više svećenika kao mekoć, organizirana je u osnovi kao drama, koja se, kako znamo, u kasnom srednjem vijeku razvila upravo iz mise.

Pa ipak, kako je malen broj stručnih djela iz područja retorike, koja se bave tim tako uzbudljivim srodstvom propovijedi s dramom, pa čak i pantomimičkim spektaklom.

⁸⁾ Gračanin, s. 131, 135.

⁹⁾ Gračanin, s. 135 ff

¹⁰⁾ Gračanin, s. 139.

¹¹⁾ Gračanin, s. 143.

Nema nikakve sumnje da propovijed prodiire do srca ne samo preko ušiju nego i preko očiju, što se jedva može reći za današnji politički govor koji nam prenose radio, televizija ili, što je još gore, i štampa. U propovijedi se danas kao i nekod čitav čovjek obraća čitavoj zajednici auditorija i svakom pojedincu u totalitetu njegova postojanja, njegove čulne i imaginativne percepcije.

A propovijed danas?

Još u toku pisanja ovog članka uzviknuo sam: »Kako je uopće moguće održati lošu propovijed?! Taj najstariji instikt komunitarnog života, koji nam čuva i prenosi Crkva, još uvijek je u svojoj osnovi i po svom ustrojstvu najuzbudljiviji medij masovne komunikacije. Kako Gračanin piše, čovjek, kojemu rećemo »Pseto«! ili »Kukavico«!¹²⁾ sav će planuti, a naše crkve su danas, bar za vrijeme propovijedi, nešto što često podsjeća na kolodvorsku čekaonicu u 02,35 minuta ujutro. Evo što Claudel piše o suvremenoj propovijedi:

»Oće, pred Vama je veličanstveno, novo područje elokvencije, a danas se propovijeda tako da bi Srce Kristovo i Blažene Djevice trebalo da krvari. Ja sam na sreću otvrdnuo. Ali, koliko puta sam čuo kršćane kako kažu da ih propovijed uvodi u sve veće napasti da odbace vjeru. Je li svećenik ljudsko biće? A kada pred sobom vidi lice jadnika, koji ga slušaju, zar ne nalazi mišta drugo u svom srcu, mišta drugo da im kaže osim onih spirina, koje su dvadeset puta preživljavane i izbljuvane?«¹³⁾

Mogao bih napuniti još dvadeset strana analizom loših svojstava i sve nemoći tolikih svećenika danas, ali to nije namjera ovog članka. Moram ipak reći da baš propovijed može odati ne baš sjajno obrazovanje velikog broja svećenika. Crkveno školstvo (a ne samo svjetovno) kao da preživljava krizu.

Ali ja ovaj članak ne pišem za to da stvorim uvjete za renesansu crkvenog školstva, da napunim crkve, da obratim ateiste, poboljšam i preporučim propovijed itd. Ograničit ću se samo na neke primjedbe. Danas je propovijed još najčešće posve barokna, kikirijasita i izvješćena, što sve ne odgovara duhu našega vremena, koje voli jednostavnu i sažetu treznoću. Ali, to nije sve. Propovjednik danas kao da još ima često u glavi barokni obrazac za propovijed poput onih kakve je npr. ad usum praedicatorum pisao u XVIII st. fra Jeronim Filipović i Humbertus de Romanis u XIII st. U ono vrijeme je sve, pa i ljubavno pismo bilo kliširano. Danas to više nije moguće. Publika ne prima više apstraktni i od stvarnosti posve udaljeni stil takve propovijedi i exempluma, koji se i danas obilno upotrebljava kao u srednjem vijeku. Suvremena propovijed se mora odreći posrednosti i temeljiti se na novinama, filmu, radiu. Barokna propovijed je apstraktna možda danas, ali ona nije bila apstraktna za vrijeme baroka. Tako Ignatius Ertl, ugustinac iz Münchena piše oko godine 1700:

»Den Stylum meiner Predigen betreffend seind sie nach gemeinem Schlag eingerichtet, denn ein Prediger, der sich selbstn mit hohen Worten

¹²⁾ Gračanin, s. 92.

¹³⁾ Bequé, s. 10.

flattieret, wird von keinem Geist Gottes angeblasen. Ein Prediger muss die Seelen gewinnen und nicht die Worte verkaufen«. (Što se tiče stila mojih propovijedi, on je ustrojen prema običnim ljudima, jer propovjednik, koji sam sebi laska uzvišenim riječima nije ispunjen duhom Božjim. Propovjednik mora da osvaja duše a ne da prodaje riječi).

Međutim, baš onda kada je riječ o približavanju običnom čovjeku, vidi se koliko to mnogom svećeniku može da bude teško. Onda se vidi da mnogi pa i napredni svećenici često nemaju ni najbljedih predodžbi o tome kako izgleda rad u tvornici ili poduzeću. Kler ne bi smio da živi kao kasta.

I najzad, svećenici bi danas trebali, kako reče Claudel, manje propovijedati o Bogu a više o paklu. Ja dodajem: i o čovjeku. Sva moderna filozofija, svi filozofski i socijalni sistemi stavljaju akcenat na čovjeka, a to je radilo i rano kršćanstvo koje je oslobodilo ženu, robove, otvorilo ubožnice i leprozorije. Jer Bog, kako ga ponekad znaju shvatiti propovjednici, djeluje često kao neki princip odvajanja od naše braće ateista, a to nije u intenciji propovijedi, koja treba da ujedinjuje, i to ne u smislu nametljivog »konvertiranja« ateista dakako.

Ivan Pederin

SVETI ĆIRIL

I

U devetom stoljeću, kada klice razboritog djelovanja bijahu dovoljno sazrele da urode cvijećem i plodom u političkom, a još više u kulturnom životu, »sveta braća« Ćiril i Metodije, »slavenski apostoli«, »učitelji Slavena«, kako ih nazivaju izvori i literatura, udarili su čvrst temelj sudjelovanju Slavena u općem razvoju istočnog i zapadnog svijeta. Njihovom zaslugom jedno slavensko narječje, koje bi se tada okrstilo nazivom »barbarski«, postalo je književnim jezikom naroda, čiji su jezici međusobno kudikamo srodniji od germanskih i romanskih. U svom daljnjem razvoju taj se jezik oblikovao ne samo kao crkveni nego se i toliko usavršio da je kod većine Slavena mogao zauzeti ono mjesto, koje tje drugdje imao latinski. Ali on je, prema tadašnjem naziranju, bio i nešto »novo«, pa je trebalo i vremena i napora da prevlada uvjerenje da može stajati o bok već udomaćenom grčkom i latinskom jeziku. Zaprepaštenje ne iznenađuje, čak ni onda kada se s njm susrećemo i ondje, gdje mu se ne bismo nadali.

Stoljećima smještaj Slavena bijaše, u neku ruku, perifernijski prema području, na kome se sačuvala baština zapadnorimskog carstva. Tu, kao i drugdje, Rimsko-katolička Crkva je ne samo preuzela nego i, po slobodnu nahođenju, oplemenila tekovine antikne kulture. Krug sredovječne crkvene povijesti donekle je uži od kruga stare; ograničen je na